

Kornai: Újabb javaslatok a kínai reformhoz

Interjú Kornai Jánossal

MA Guochuan

2010. április 3.

CAIJING (kínai folyóirat)

Kornai János irodájának falán évek óta ott lóg A hiány című művének borítótérve, amelyen egy meztelen ember áll a tükör előtt. A császár új ruhájáról szóló mesére utaló borító jól tükrözi Kornai ars poeticáját: leginkább az igazmondó kisfiú szerepét kívánja betölteni. Az ex-szocialista Magyarország közgazdászaként hazája mint a tervezgazdasági modell tipikus példája ritka és nagyszerű kutatási témát nyújtott a számára.

Kornai a XX. század 80-as éveinek kezdetén olyan újító gondolatokkal szolgált a szocialista országok tervezgazdaságról piacgazdaságra való átállásával kapcsolatban, amelyekből a kínai reform is jelentősen profitált. A nemzetközi közgazdasági körökben az az elterjedt vélemény, hogy ha nem bomlott volna fel a Szovjetunió és keleti blokk a 90-es években, már rég átvehette volna a Nobel-díjat az arra többszörösen jelölt Kornai.

A Harvard Egyetem professzora, a Collegium Budapest Kutatóintézet állandó kutatója, a Nemzetközi Közgazdasági Társaság volt elnöke egyben az eszmei megújulás ihletője volt a XX. század 80-as éveinek Kínája számára. Művei, mint például *A hiány*, messzemenően befolyásolták a kínai szellemi élet fejlődését. Wu Jinglian szerint ezek „hivatkozási alapot nyújtó, a reform küszöbét átlépni készülő kínai közgazdászok könyvtárából hiányozhatatlan alapművek.”

A figyelem kölcsönös: Kornai is fontosnak érzi Kínát és a Kínával való kapcsolatát. 1985-ben például részt vett Bashanlun-konferencia néven elhíresült makrogazdasági irányításról szóló nemzetközi konferencián. Azután többször is ellátogatott még Kínába, ahol Wu Jinglian, Qian Yingyi, Xu Chenggang, Fan Gang és más kínai tudósokkal ismerkedett meg és folytatott eszmecseréket. Őszinte és óvatos javaslatokkal állt elő a kínai reformfolyamattal kapcsolatban, amelyekkel kiérdemelte a politikai és tudományos körök figyelmét és elismerését is.

Folyóiratunk munkatársa januárban készített interjút Kornai Jánossal, amely miatt a 82 éves tudós ismét Kínára koncentrált a figyelmét. Az utána lévő két hónapban a tőle megszokott fegyelmezettséggel többször is módosított a válaszain, hogy a lehető legpontosabban ismertethesse véleményét.

Kornai a Szovjetunió és a keleti blokk drasztikus változásokkal keletkezett államait óriási kísérleti laboratóriumoknak tartja. Javaslatára szerint a berlini fal leomlása után húsz évvel Kínának „alaposan kellene tanulmányoznia azt, ami ezekben a hatalmas laboratóriumokban folyik, azért, hogy tanulhasson a hibákból és felhasználhassa a sikeres tapasztalatokat.”

Nincs olyan, hogy „kínai modell”

Caijing:

Nézete szerint a transzformáció során megvalósuló átfogó reformoknak több fajtája van – néhány ezek közül „low-cost”, azaz alacsony költségvetésű, míg mások magas költségekkel járnak. Kína a „low-cost” reformokat választotta, így az átalakulás folyamata viszonylag stabil volt. Véleménye szerint sikeresnek mondható a reformok kínai megközelítése?

*Létezik-e vajon a megalapozott reformoknak és a transzformációnak egy „kínai modell”-je?
Ha igen, mi az észrevétele ezzel kapcsolatban?*

Kornai János:

Nehéz és bonyolult kérdést tett fel. Szeretnék, amennyire tőlem telik, minél pontosabb választ adni. Ehhez egyrészt a nagy kérdést kisebb kérdésekre kell bontanom és meg kell próbálkoznom néhány félreérthető fogalom tisztázását.

Mit jelent az Ön szótárában a “modell” szó? Mi, közgazdászok rendszerint azt az elméleti építményt nevezzük „modellnek“, amelyben – többnyire matematikai formulák segítségével – leképezzük a valóságos gazdaság egyes összefüggéseit. Ön nyilván más értelemben használja a szót: olyan valóságos történelmi folyamatot nevez így, amely *mintaként, példaképként* szolgálhatna más országoknak. Dehát Kína egyedülálló és utánozhatatlan! A világ legnagyobb népességű országa, hosszú történelmi múlttal és hasonlíthatatlan kulturális hagyománnyal. Számomra nem értelmezhető a „kínai modell“ gondolata.

Ehelyett azt javasolnám, hogy elemezzük az elmúlt évtizedek kínai fejlődésének legfontosabb vonásait, külön-külön és egymással összefüggésükben, és próbáljuk megállapítani: kedvezőek voltak-e vagy kedvezőtlenek? És ha kedvezőek, kizárólag Kínában valósulhattak-e meg, vagy megvalósíthatóak-e másutt is?

Még két szó szerepelt az Ön kérdésében, amelyek az én felfogásom szerint nem egyértelműek és magyarázatot, világos definíciót igényelnek.

Az egyik ilyen problematikus kifejezés a „stabilitás”. Mit ért ezen? Azt érti-e, hogy Kína termelése Mao halála óta folyamatosan nőtt, legfeljebb gyorsulásokról-lassulásokról beszélhetünk, de abszolút visszaesésekről nem? Ez a kínai fejlődés egyik lenyűgöző vonása, amely nagy benyomást tesz az egész világra.

Kézenfekvőek az összehasonlítások. Az egykori Szovjetunió és a kelet-európai kommunista országok területén létrejött új demokratikus államokban az 1989-1990-es politikai fordulat után a termelés nagy visszaesésével, a transzformáció recesszióval kezdődött a gazdasági rendszer átalakulása, és évekig tartott, amíg újra elérték a fordulat előtti termelési szintet.

Ami a fejlett kapitalista országokat illeti, ott az elmúlt egy-két évben ment végbe mély és fájdalmas recesszió és még ma sem mondhatjuk, hogy a gazdaság újra lendületet kapott volna.

Kína teljesítménye, ezeknek az összehasonlításoknak a fényében, igazán imponáló.

Mit jelent az Ön kérdésében ez a szó: „low cost”? Ki az, aki alacsony árat fizetett? Az amerikai és az európai fogyasztó számára valóban „low cost”-ot okoz, ha olcsó kínai árut vesz. Sok tényező játszik szerepet abban, hogy a kínai árukat alacsony áron lehet sikeresen értékesíteni a gazdag országok piacán. Befolyást gyakorol erre a devizaárfolyam (exchange rate); erre most nem akarok kitérni. Ám talán a legfontosabb tényező a kínai munkás alacsony bére. Nem csak azt az összeget kell itt figyelembe venni, amit pénzformában kap a munkavállaló a munkaadótól, hanem a bérekre rárakódó, a bérekkel arányos adókat és társadalmi hozzájárulásokat is, ideértve a nyugdíj és az egészségügyi ellátás finanszírozását szolgáló járulékokat is. Az észak-amerikai és az európai munkát többek között a széleskörű társadalmi gondoskodást nyújtó jóléti állam költség is terheli. Ez számos iparágban rontja a versenyképességet a kínai termékekkel folytatott versenyben.

Amihez itt elértünk, nem szűken vett közgazdasági kérdés, hanem alapvető etikai problémákhoz jutottunk el. A viharosan gyors kínai növekedést – sok egyéb tényező mellett – többek között az teszi lehetővé, hogy a GDP felhasználásában igen nagy a beruházás és ennek

megfelelően alacsony a fogyasztás részaránya. A jelen nemzedékek áldozatot – nagy áldozatot – hoznak a jövő generációkért. A „jelen-jövő” intergenerációs elosztási problémának ez az egyik lehetséges, történelmileg megvalósítható megoldása – de emlékeztetni szeretném arra, hogy más utak is lehetségesek. Ha évszázados léptékben gondoljuk végig a világgazdaság történetét, kirajzolódik előttünk az USA, a skandináv országok, vagy Ausztrália útvonala. Sohasem fejlődtek annyira gyorsan, mint a mai Kína, mégis a gazdasági fejlettség csúcsára jutottak. És a fejlődés során a fogyasztás növekedése harmonikusan lépést tartott a termelés növekedésével.

„Low cost” – egy ilyen kifejezés, amely eléggé elterjedt a mai kínai közbeszédben, inkább csak eltereli a figyelmet a valóban lényeges stratégiai dilemmákról.

Caijing:

Kína gazdasága évek óta óriási ütemben fejlődik. Ön hogyan értékeli ezt a jelenséget? Mely tényezők a gyors kínai gazdasági növekedés mozgatórugói? Vajon fenntartható-e ez a növekedés?

Kornai János:

A kérdésre részben már feleltem. Kínában világtörténelmileg egyedülállóan magas a megtakarítási-beruházási hányad. Nehéz, vagy talán lehetetlen megállapítani, hogy ez mennyiben önkéntes és mennyiben kikényszerített (forced) megtakarítás.

Gondoljuk át a skandináv országok történelmét. Száz évre visszamenőleg a GDP átlagos évi növekedési üteme sokkal-sokkal kisebb volt, mint amit most Kína teljesít. De ebben a száz évben a svéd szociáldemokrácia újra és újra nyert a parlamenti választásokon, maga mögött tudhatta a szakszervezeteknek és ezen túlmenően a lakosság többségének támogatását. Folyamatosan és eredményesen küzdött a magasabb bérekért, a munkahelyek biztonságáért, az egészségügy fejlesztéséért, a tisztas öregséget lehetővé tevő nyugdíjrendszerért.

Vagy pillantsunk vissza az USA történelmére. Itt különösen erős szerepet játszott a vállalkozói szellem. Az elmúlt 60-80 év legtöbb nagy innovációját, a világ technológiai fejlődésének élén haladva, amerikai vállalkozók vezették be. Mindez párosult azzal, hogy a jogállamiság és a politikai erők közötti versengés formáinak kialakításában, a demokratikus alkotmány létrehozásában is az élén jártak.

Vagy pillantsunk Indiára. Lakosságának számát tekintve csak Kína múlja felül és – Kínához hasonlóan – India is egészen az utóbbi időkig a szegény és veszteglő országok közé tartozott. Amióta azonban félretolták a fejlődés számos bürokratikus akadályát és szabadabb teret nyitottak a vállalkozói kapitalizmus számára, a fejlődés üteme impozáns módon felgyorsult. És mindez a változás úgy ment végbe, hogy Indiában fennmaradt a parlamenti kormányzási forma.

„Sustainability” – ennek a szónak van egy szűkebb és egy tágabb értelmezése. Valószínűleg a szűkebb gazdasági értelemben is vannak korlátok, amelyek fékezhetik a növekedést: pl. a nagyvárosok növekvő tulsúfoltsága (congestion), a gyors ipari növekedés és az automobilizmus gyors expanziója által okozott környezeti károsodás. Ám talán ennél is fontosabb számításba venni a politikai feltételeket. Vajon meddig tartható fenn, változtatás és reformok nélkül – az a politikai struktúra, amely a jelenlegi makro-ökonómiai helyzetet, a fogyasztás és a beruházás jelenlegi arányait garantálja? Azt hiszem, az erre vonatkozó kérdéseket inkább a political science és a contemporary history tanulmányozására specializálódott kutatóknak kellene feltenni.

Az eddig elhangzott kérdések és válaszok után fontosnak érzem, hogy egy nyomatékos figyelmeztetést szögezzek le. Én nem javaslom Kína számára, hogy kövessék a „skandináv modellt”, vagy az „észak-amerikai modellt”, vagy az „indiai modellt”, mint hogy nem javaslom Svédország, vagy az USA vagy India számára sem, hogy kövessék a „kínai modellt”. A különböző történelmi útvonalak felvázolásával a következő gondolatot szeretném sugalmazni:

Nem végezhető el valamiféle szimpla cost-benefit analysis, amelyből egyszerű aritmetikával kiszámítható az optimális fejlődési útvonal. Valójában az örömök és szenvedések, vívmányok és áldozatok sokféleképpen oszthatók el társadalmi rétegek, régiók és generációk között. És ez vonatkozik nem csak az anyagi jólétre, hanem azokra az örömökre és kínládásokra is, amelyeket az egyéni szabadság vagy a szabadságjogok korlátozása hoz létre. Nem receptet akarok adni ezeknek a mélyreható elosztási problémáknak a megoldására, hanem a választás dilemmáira akarom felhívni a figyelmet.

Növekedés nem eredményez automatikusan intézményi reformot

Caijing:

During systematic economic transitions, how to properly design different functions of the market and functions of the government? In China, there are too much marketization in some areas but in other areas there are too few. This is a very difficult question faced by China. In light of Hungary's practices, what are your suggestions?

Kornai János:

Ön most a magyar tapasztalatról kérdezt. Magyarországon nincsen konszenzus ebben a kérdésben. Ez éppen az egyik olyan kérdés, amelyről éles viták folynak, a demokratikus politikai élet fórumain, a sajtóban és az értelmiség beszélgetéseiben. És persze nem csak Magyarországon vita-téma ez, hanem szerte a világon. Ez korunk egyik alapkérdése, amelyet a világ valamennyi nagy régiójában szinte azonos időben tűzött napirendre a történelem. Ahol korábban a szocialista rendszer működött, amelyet az állam végletes túlsúlya jellemezett, nyilvánvalóan az állam szerepének csökkentésére törekedtek és törekszenek ma is. Viszont a fejlett kapitalista országokban a nemrég kezdődött pénzügyi-gazdasági válság felébresztette az igényeket a hatékonyabb állami reguláció iránt.

Szememben a kínai fejlődés egyik legvonzóbb – valóban példamutató – vonása a kísérletezés. Sok országban, köztük Magyarországon is, forrófejű reformerek kidolgoznak egy elképzelést, amit aztán egy csapásra, univerzális érvényességgel az ország egész területére be akarnak vezetni. Úgy látom, hogy Kínában más volt az események szokásos sorrendje. Egy-egy nagy változás rendszerint úgy kezdődik, hogy megjelenik egy helyi kezdeményezés. A felsőbb vezetők felfigyelnek a kezdeményezésre, támogatják és ha valóban bevált, akkor példaképpen állítják az ország többi része elé. Ha a kezdeményezés valóban életrevaló, akkor elterjed, s a terjedés üteme menet közben még gyorsulhat is.

Nincsen átfogó és egyöntetűen érvényes arányszám az állami-bürokratikus koordináció és a piaci koordináció között, mondjuk 30:70, vagy 50:50 vagy 70:30. Más arányok kívánatosak a bankszektorban és a közoktatásban, az egészségügyben és a rendőrségi munkában. Van olyan

szféra, amelyben az államnak kell játszania a fő szerepet és van olyan, amelyben a piacnak kell dominálnia.

Mindenképpen fontos, hogy miközben az állam és a piac közötti munkamegosztás legjobb arányait és formáit próbáljuk kialakítani, ezt kellő józansággal és illúziók nélkül tegyük. Nem igaz az, hogy a piac hibátlanul működő csodagépezet – de az sem, hogy ragadozók vadászterületétől szolgáló kiismerhetetlen dzsungel. Nem igaz az, hogy az állam mindentudó, tökéletes tárgyilagossággal és tisztességgel működő megvesztegethetetlen köztisztviselők kezében van – de az sem, hogy az állami döntések kizárólag hatalomvágyó és korrupt emberektől függenek. Mindkét mechanizmus távol áll a tökéletességtől. És még csak az sem biztos, hogy a kettő együttes hatása kölcsönösen kioltja egymás hibáit. Még az ellenkezője is előfordulhat: a két mechanizmus egymásra hatva kölcsönösen azt is lerontja, ami az egyikben vagy a másikban külön-külön előnyös lenne.

Nincs szükség általános és semmitmondó jelszavakra: „Erősebb állam kell a piac túlkapásai ellen!” – vagy „Félre a bürokratikus beavatkozásokkal; a piac majd megoldja a problémákat”. Ehelyett felelősségteljesen, elfogultság és előítéletek nélkül kell konkrétan elemezni egy-egy részterület problémáit és kialakítani az állami befolyás szükséges mértékét és határait.

Caijing:

Egyes nézetek szerint Kína gyors gazdasági növekedésének automatikus következménye lesz az átfogó reformok megvalósulása. Mi erről a véleménye? Vajon az átfogó reform a gyors gazdasági növekedés szükségszerű mellékterméke lesz?

Kornai János:

Ha sok ország évszázados léptékkal számba vett történelmét tanulmányozzák, levonhatjuk a következtetést: nincsen automatikus, determinisztikus kapcsolat a gazdasági fejlettség és a politikai formák között. Még kevésbé mutatható ki valamiféle szimpla oksági összefüggés a növekedés üteme és a politikai élet fejlettsége között. A Szovjetunióban a termelés a sztálini első öt éves terv idején fejlődött a leggyorsabb ütemben – és ezt terrorhullám, szörnyű elnyomás kísérte. Németország a legfejlettebb és leggazdagabb ipari országok közé tartozott, amikor Hitler és a náci párt uralma alá került. És megfordítva, egész sor európai országban a fejlettségnek a maihoz képest sokkal alacsonyabb szintjén kezdett kibontakozni a jogállam és a parlamenti demokrácia.

A magántulajdon, a szabad vállalkozás, a piaci koordináció térhódítása kedvező feltételeket teremt a politikai reformhoz – de nem garantálja automatikusan a politikai reform megvalósulását.

A növekedéssel kapcsolatos tévhitekkel szemben

Caijing:

Ön 1986-ban Kínába utazott, hogy egy makrogazdasági vezetésről szóló konferencián részt vegyen. Ezen a konferencián a gazdasági reformok négy lehetséges modelljét vázolta fel és a makro-irányítás piaci koordinációját részesítette előnyben. Azóta eltelt húsz év, és Kína hatalmasat lépett előre a piacorientált reformok terén, de mégsem valósultak meg a piaci reformcéljai. Nem fektették le megfelelően a piacgazdálkodás és a magántulajdon alapjait,

a kormány továbbra is a magánvállalkozások ügyeivel bajlódik, és a bürokratikus monopóliumok továbbra is működnek. Ugyanakkor, paradox módon, a kormány makrogazdasági kontrollja erősödött. Véleménye szerint milyen intézkedések segítségével lehetne megvalósítani Kína piaci reformcéljait?

Kornai János:

Tartózkodni szeretnék attól, hogy – innen a távolból, Budapestről – tanácsokat adjak a kínai gazdaságpolitikának. Az Önök országában kiváló közgazdászok vannak, akik alaposan ismerik a körülményeket, a politikai, gazdasági és társadalmi helyzetet -- ők nálam jobban meg tudják mondani, mi a teendő. Legfeljebb arra mernék vállalkozni, hogy néhány kérdésről elmondjam az észrevételeimet.

ooo Bemutatom szerint nagy problémák vannak a bankszektorban. Az a tény, hogy sok amerikai és európai bank mostanában nehéz, sőt némelyik válságos helyzetbe került, miközben a kínai bankok kívülről szilárdnak látszódnak, nem jelenti azt, hogy minden rendben van. Nyitott és kritikus szemmel kell a kínai szakértőknek elemezniük a monetáris politikát, az árfolyam-politikát, a hitelállomány összetételét, különösen a rosszul-teljesítő hitelek kezelését.

ooo Félő, hogy az igen gyors ütemű fejlődés közepette olyan aránytalanságok és egyensúly-hiányok keletkeznek a gazdaságban, amelyek később nagy bajokat okozhatnak. Negyven évvel ezelőtt írtam egy könyvet ezzel a címmel: „Rush versus Harmonic Growth.” Annak idején kínai nyelvre is lefordították, de attól tartok, már régen kifogyott a könyvesboltból. Ebben a könyvben, a szovjet és a kelet-európai tapasztalatból következően, szót emeltem a „növekedési ütem fétise” ellen. Miközben a gazdaságpolitikusok hajszolják a GDP minél gyorsabb növelését, elhanyagolnak egyes fontos fejlesztési feladatokat, pl. a lakásépítést, a környezet védelmét, a nagyvárosi közlekedést és így tovább. A könyvben egy hasonlat is szerepelt, a diszharmonia illusztrálására: egy férfi, akin elegáns új zakó van, kopottas, de azért viselhető nadrág, és a lábán nincs cipő. Talán érdemes lenne ezt a könyvet Kínában újra az olvasó kezébe adni.

ooo Az általam megismert adatokból úgy tűnik, hogy Kínában erősen nőtt a jövedelem-egyenlőtlenség. Ez gazdaságilag is hátrányos, arról nem is szólva, hogy joggal bántja az emberek igazságérzetét. A jelenség előbb-utóbb komoly társadalmi feszültségek forrásává válhat.

ooo Fel kell készülni arra, hogy a kínai export piaca szűkülhet. Minél inkább nő majd Kínában az egyéni és a társadalmi fogyasztás, annál kisebb lesz a rés a Kínában és a fejlett országokban termelt árúk bérköltése között. A kínai gazdaságpolitika eddig az export- és beruházás-vezérelte növekedés stratégiájára rendezkedett be. Fel van-e készülve ennek a stratégiának a módosítására.

ooo A modern piacgazdaság zavartalan működéséhez nélkülözhetetlen a jogállam. Már történtek fontos lépések a jogrend modernizálására, de – úgy hiszem – még igen sok a tennivaló mind a magántulajdon és a köztulajdon védelme, mind a szerződések megtartásának kikényszerítése érdekében.

A problémák, gondok és tennivalók felsorolása korántsem teljes. Őszintén remélem, hogy a kínai gazdaságpolitika megtalálja majd a helyes válaszokat a nehéz kérdésekre.

Caijing:

Kínai közgazdászok véleménye szerint Kínának a reformok megvalósításához magas árat

kell majd fizetni. Ön hogy látja e tekintetben a kínai reformok jövőjét? Mit tanulhatunk Kelet-Európától?

Kornai János:

Tartózkodnék attól, hogy univerzálisan érvényes következtetéseket vonjak le a kelet-európai átalakulásból. E régió lakossága együttvéve sem nagyobb Kína egyetlen tartományánál – és mégis, mennyire változatos e sok kis és közepes méretű ország tapasztalata! Ha egy adott évet vizsgálunk, az egyik ország éppen nagy eredményeket ért el, a másikban felgyűltek a bajok. Mindegyik országban sikerek és kudarcok váltogatják egymást. Különösen fontos, hogy a félresikerült lépésekből okuljon a többi ország.

--- *Nem válik be* hosszú távon a populizmus. A lakosság előbb-utóbb számon kéri a népszerű, de felelőtlen ígéretek teljesítését és félresodorja azokat, akik könnyelmű gazdaságpolitikát folytattak.

--- *Nem válik be* a reformok erőltetett rákényszerítése a lakosságra. Azok a reformok bizonyulnak tartósnak, amelyeket alapos vita előz meg, és széleskörű támogatásban részesülnek.

--- *Nem válik be* a kormányzat politikáját bíráló nézetek elfojtása. Több kelet-európai országban próbálkoztak a kormányzó pártok az ellenzéki hangok elfojtásával, a tiltakozások leverésével, a független véleményt nyilvánítók megfélemlítésével. Ez ideig-óráig csendet teremthetett, de előbb-utóbb mégis terek kellett engedni a nézetek közötti versenynek, a vélemények szabad megnyilvánulásának.

--- *Nem válik be* a nacionalista arrogancia, a sikerekkel való hengegés. Nagyobb rokonszenv övezi a külvilágban azokat az országokat, amelyek kinyilvánítják: készek tanulni, készek befogadni és a helyi adottságokhoz adaptálni a külföldön jól bevált politikai és gazdasági tapasztalatokat.

A Szovjetunió felbomlása után keletkezett utódállamok és az egykor kommunista vezetésű Kelet-Európa országai együttvéve nagy laboratóriumot alkotnak. Sokféle politikai és gazdasági intézmény kipróbálása folyik itt. Azt javasolnám kínai barátaimnak: ragadják meg ezt a rendkívüli lehetőséget. Nézzenek körül alaposan az óriás laboratóriumban, okuljanak a hibákból és hasznosítsák a sikeres tapasztalatokat.

Shenshen Hu fordítása